

Vývoj ochrany přírody v České republice po r. 1989

P. Moucha: Development of Nature Protection in the Czech Republic after 1989. Život. Prostr., Vol. 40, No. 5, p. 254 – 256, 2006.

The development of nature protection after 1989 was very complex. Care of nature was ruled by the Act of 1956 valid up to 1992. Nature protection incorporated in monument care had the professional background in State Institute for Monument Care and Nature Protection. After its incorporation under the new environment department have been improves the material and personal possibilities. New Act on nature and landscape protection of 1992 strengthened significantly the competences of managements of national parks and protected landscape areas. New legal norms also codified the territorial system of ecological stability and significant landscape elements. The number of specially protected areas has been increased and professional care of them has been improved. Similarly the care of endangered species of plants and animals was improved and the landscape shape is also protected. Communication with the public is improved, there have been created tens of educational paths. Before the entrance to the European Union was realized the mapping of the actual state of biotopes in the Czech Republic and on its basis were proposed the European significant sites of the system NATURA 2000. After 1989 the international cooperation is dynamically developed. The Czech Republic accepted most of international conventions on nature protection. From the standpoint of professionalism Nature protection is ensured by the Agency of nature and landscape protection of the Czech Republic into which since 2006 have been incorporated the councils of protected landscape areas. Since 1992 the programme landscape care funding was achieved. This fact is positively reflected in the state of protected areas.

Listopadové události 1989 odstartovaly rozsáhlé politické, ekonomické a společenské změny, které výrazně ovlivnily i právní a odborné zajištění ochrany přírody. R. 1990 byl zrušen státní ústav památkové péče a ochrany přírody a založen Český ústav ochrany přírody (ČÚOP), do kterého přešly útvary ochrany přírody krajských středisek památkové péče a ochrany přírody včetně správ CHKO. Správy národních parků se osamostatnily jako příspěvkové organizace. Správa CHKO Šumava byla začleněna pod Správu NP Šumava. Pod ČÚOP přešly i správy dvanácti zpřístupněných jeskyní. Zřizovatelem ČÚOP a správ národních parků bylo nově vzniklé Ministerstvo životního prostředí ČR. Po zrušení krajských národních výborů se jejich kompetence v ochraně přírody rozdělily mezi ministerstvo životního prostředí

a okresní úřady. Od r. 1989 probíhaly intenzivní práce na návrhu nového zákona o ochraně přírody a krajiny, který byl přijat pod č. 114/1992 Sb. a nabyl účinnost 1. června 1992. Zákon nově vymezil předměty a nástroje ochrany a určil orgány ochrany přírody, stanovil jejich kompetence a poměrně široce upravil sankce za porušování zákonem uložených povinností a za poškozování přírody. R. 1995 byl zrušen ČÚOP a vznikly dvě samostatné organizace – Správa chráněných krajinných oblastí ČR (SCHKO ČR) a Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (AOPK ČR). SCHKO ČR byla v souvislosti s velkou novelou zákona o ochraně přírody opatřením ministra životního prostředí k 1. květnu 2004 změněna na Správu ochrany přírody (SOP). S účinností od 1. ledna 2005 byla převedena pod AOPK ČR.

Dynamiku společenských a ekonomických změn za 14 let, které uplynuly od přijetí zákona dokumentuje skutečnost, že byl již třináctkrát novelizován. Zásadní novelu vyvolala příprava vstupu České republiky do Evropské unie.

Ochranou přírody se podle tohoto zákona rozumí vymezená péče státu a fyzických i právnických osob o volně žijící živočichy, planě rostoucí rostliny a jejich společenstva, o nerosty, horniny, paleontologické nálezy a geologické celky, o ekologické systémy a krajinné celky, a také o vzhled a přístupnost krajiny. V části věnované obecné ochraně přírody a krajiny je upravena péče o ekologickou stabilitu formou vymezování územních systémů ekologické stability. Ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotným částem krajiny zajistil ochranu jako významným krajinným prvkům buď přímo ze zákona (např. lesům, rašelinistům, vodním tokům), nebo po registraci příslušným orgánem ochrany přírody. Zákon nově upravil ochranu krajinného rázu. Aplikace této úpravy klade značné nároky na odbornost pracovníků orgánů ochrany přírody a stále vyvolává značné diskuse, při kterých je napadána značná subjektivnost posuzování. Zvláště hodnotným krajinným celkům lze zajistit ochranu zřízením přírodního parku. V rámci obecné ochrany přírody je zajištěna ochrana dřevin rostoucích mimo les.

Zákon nově stanovil kategorie zvláště chráněných území, kterými jsou národní parky, chráněné krajinné oblasti, národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky a přírodní památky. Zaniklé kategorie vyhlášené podle zákona č. 40/1956 Sb., a to státní přírodní rezervace, chráněné přírodní výtvoary, chráněné parky a zahrady, chráněné studijní plochy a chráněné přírodní památky byly transformovány do nových kategorií. Zákon určil základní ochranné podmínky jednotlivých kategorií chráněných území. Kromě toho umožňuje, aby orgány ochrany přírody příslušné k vyhlášení chráněných území stanovily bližší ochranné podmínky. Kromě chráněných území zajišťuje zákon ochranu ohrožených druhů rostlin a živočichů, stanovuje zvláštní ochranu nerostů a umožňuje vyhlásit památné stromy.

R. 1998 přijala vláda ČR usnesením č. 415 *Státní program ochrany přírody a krajiny České republiky*. Jeho východiskem byla souhrnná analýza stavu přírody a krajiny, jeho příčin a vývojových trendů, a také vyhodnocení účinnosti dosavadních nástrojů ochrany přírody a krajiny. Zcela zásadní je fakt, že nejde pouze o strategii ministerstva životního prostředí, ale o dlouhodobý program, ke kterému se přihlásila celá vláda. Ochrana přírody se v něm podařilo promítnout do činnosti jiných sektorů, jako je zemědělství, lesní

a vodní hospodářství, územní plánování, regionální rozvoj a cestovní ruch. Jde o program otevřený, který je nezbytné doplňovat a upřesňovat podle nových poznatků.

Velkou novelu zákona o ochraně přírody a krajiny z r. 2004 vyvolala především povinnost transponovat do právního řádu ČR předpisy EU. Tak se zajistila ochrana ptačích oblastí a evropsky významných lokalit (EVL). Ptačích oblastí bylo vymezeno 42, ale vláda jich doposud schválila 38. Zbývající návrhy nebyly schváleny pro nevypořádání námitek místních samospráv a vlastníků pozemků. Vymezení návrhů EVL (863) předcházelo rozsáhlé šetření aktuálního stavu biotopů celého území ČR. Po projednání komisí, doplnění a schválení bude těmto lokalitám zajištěna ochrana v rámci kategorií zvláště chráněných území podle zákona č. 114/1992 Sb.

Významnou změnu představoval zákon č. 114/1992 Sb. v určení orgánů státní správy v ochraně přírody. Staly se jimi obce, okresní úřady, správy NP a CHKO, Česká inspekce životního prostředí a Ministerstvo životního prostředí ČR. Po reorganizaci územních orgánů státní správy, kterou zanikly okresní úřady a byly vytvořeny krajské, došlo i ke změnám v orgánech státní správy v ochraně přírody. Novela zákona o ochraně přírody a krajiny nově určuje orgány ochrany přírody – obecní úřady, pověřené obecní úřady, obecní úřady s rozšířenou působností, správy NP a CHKO, Českou inspekci životního prostředí, Ministerstvo životního prostředí ČR a nově újezdní úřady a Ministerstvo obrany ČR.

Správy NP a CHKO kromě výkonu státní správy plní i úlohu odborných organizací ochrany přírody ve svých územních obvodech. Správám velkoplošných chráněných území svěřil zákon poměrně široké pravomoci včetně zřizování přírodních rezervací, vyhlášení přírodních památek a památných stromů, povolování výjimek z ochrany kriticky a silně ohrožených chráněných druhů rostlin a živočichů aj. Oproti zákonu č. 40/1956 Sb. národní parky vyhláší Parlament ČR zákonem. CHKO vyhláší vláda a národní kategorie přírodních rezervací a přírodních památek Ministerstvo životního prostředí ČR. Novela zákona o ochraně přírody z r. 2004 doznala při projednávání v poslanecké sněmovně oproti původnímu návrhu mnoho změn, z nichž mnohé zkomplikovaly praktické použití zákona. Jedním z příkladů úprav, které vybočují z logického uspořádání zákona, je převedení kompetencí k povolování výjimek ze základních ochranných podmínek všech kategorií chráněných území na vládu.

Od vydání zákona č. 114/1992 Sb. byly vyhlášeny pouze dvě velkoplošná chráněná území, a to NP České Švýcarsko (1999) a CHKO Český les (2005).

Ochrana přírody má v posledních letech významné ekonomické nástroje v podobě krajinotvorných programů. Narušené říční systémy se mohou revitalizovat z prostředků *Programu revitalizace říčních systémů* a péče o chráněná území, zejména aktivní management z *Programu péče o krajinu*. Z uvedených programů se ročně využívá několik set mil. korun. Kromě toho mohou obce a vlastníci pozemků využívat finanční prostředky z programů dotovaných Státním fondem životního prostředí. Vlastníkům a nájemcům pozemků přiznal zákon o ochraně přírody a krajiny možnost ucházet se o náhradu újmy za ztížení zemědělského a lesního hospodaření, pokud jim tato újma vznikla nebo trvá na základě některých ustanovení zákona, anebo v důsledku omezení vyplývajícího z rozhodnutí, závazného stanoviska nebo souhlasu vydaného podle tohoto zákona.

Po r. 1989, a zejména po r. 1992 po vydání zákona o ochraně přírody vzrostl počet profesionálních pracovníků ochrany přírody. Naproti tomu výrazně poklesly počty dobrovolných spolupracovníků původně vykonávajících funkci strážce přírody a zpravodajů. Důvodem je jednak zvýšení nároků na odborné znalosti a zvýšení odpovědnosti i rizika při vymáhání dodržování předpisů v ochraně přírody. Podstatným důvodem je i otevření jiných možností využití volného času. Konsolidovala se členská základna Českého svazu ochránců přírody s tím, že se i na úrovni základních organizací se toto občanské sdružení částečně profesionalizovalo a rozvíjí hospodářskou činnost v rámci péče o chráněná území, provozuje stanice pro záchranu hendikepovaných živočichů a střediska ekologické výchovy.

Po r. 1989 nastal také rozvoj mezinárodní spolupráce v oblasti ochrany přírody a krajiny. V rámci organizace EUROPARC se v minulých letech realizovala řada studijních pobytů pracovníků národních parků a CHKO, Krkonošský národní park a AOPK ČR jsou řádnými členy IUCN. Mezinárodním uznáním je skutečnost, že 6 velkoplošných chráněných území je součástí sítě biosférických rezervací v rámci projektu UNESCO MaB: Křivoklátsko (1977), Třeboňsko (1977), Pálava (1986), Šumava (1990), Krkonoše (1992 a Bílé Karpaty (1992). Národnímu parku Podyjí, CHKO Bílé Karpaty a NPR Karlštejn v CHKO Český kras r. 2000 byl udělen Diplom Rady Evropy. V r. 2005 všechny tři území dostaly oprávnění držet Diplom pro další pětileté období.

Stručné srovnání ochrany přírody a krajiny před a po r. 1989

Po r. 1945 pozvolna doznávaly konzervativní metody ochrany přírody zaměřené především na ochranu

druhů. Ochrana přírody vykonával jen nepatrný počet profesionálních pracovníků, kteří přes nezměrnou obětavost a zapálení pro věc nebyli schopni, zejména po nastolení totalitního režimu, bez přiměřeného ekonomického zajištění čelit tlaku na exploataci přírodního prostředí. Přesto se postupně dařilo zřizovat nové chráněné krajinné oblasti a rezervace, kterým přiměřenou a účinnou ochranu zajistil až zákon o ochraně přírody a krajiny z r. 1992. Před ochranou jednotlivostí se upřednostňuje ekosystémové pojetí ochrany přírody.

Po r. 1989, zejména po přijetí zákona o ochraně přírody a krajiny r. 1992, nastaly výrazné kvalitativní změny v ochraně přírody. Správám národních parků a správám CHKO byl svěřen výkon státní správy v ochraně přírody a krajiny na jimi spravovaných územích. Do přímé majetkové správy převzaly správy národních parků lesy v majetku státu a mohou tak přímo realizovat ochranné záměry. Nejhodnotnější části chráněných území se vykupují od soukromých vlastníků a právo nakládání s nimi je v rukou AOPK ČR. Pro všechna zvláště chráněná území jsou jako koncepční dokumenty zpracovány, projednány a schváleny plány péče. Výrazně vzrostl počet profesionálních pracovníků v ochraně přírody, zejména na správách velkoplošných chráněných území. Financují se náročné projekty, např. biotopové mapování, výzkum přírodě blízkých lesních ekosystémů, inventarizační průzkumy národních kategorií chráněných území, záchranné programy aj. Postupně vychází čtrnáctidílná rozsáhlá výpravná publikace *Chráněná území ČR*.

V rámci programu NATURA 2000 vyšly stovky drobných publikací objasňujících pro veřejnost a zejména pro vlastníky a nájemce pozemků přírodní hodnoty a důvody začlenění jejich pozemků do EVL a ptačích oblastí. V chráněných územích se vybuďovalo mnoho desítek naučných stezek. Bohužel, kromě národních parků se nedaří z ekonomických důvodů budovat návštěvnická střediska také v CHKO. V rámci hledání nového modelu odborného zajišťování ochrany přírody včetně speciální státní správy se v letošním roce přičlenila Správa ochrany přírody k AOPK ČR a vznikla samostatná organizace Správa jeskyní ČR. Lze jen doufat, že časté organizační změny se nikterak negativně neprojeví na doposud vysoce kvalitní odborné péči o přírodu v ČR, ale naopak povedou ještě k jejímu dalšímu zkvalitnění.

Ing. Petr Moucha, CSc., Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Nuselská 39, 140 00 Praha 4 – Nusle
moucha@quick.cz, petr.moucha@nature.cz